

کتاب‌شناسی صاحب هدایه المسترشدين

چکیده: محمدتقی بن محمد رحیم مشهور به صاحب حاشیه مؤلف کتاب «هدایه المسترشدين فی شرح اصول معالم الدین» یکی از رؤسای طایفه امامیه در قرن سیزدهم است که صاحب تألیفات گرانقدری است. نویسنده در نوشتار حاضر، پس از ذکر فهرست اجمالی تألیفات وی، به معرفی تفصیلی آثار او که تاکنون به چاپ رسیده است، از قبیل: رساله صلاتیه، تبصره الفقهاء، هدایه المسترشدين و ... همت گماشته است. **کلیدواژه:** محمدتقی بن محمد رحیم، کتاب «هدایه المسترشدين فی شرح اصول معالم الدین»، رساله صلاتیه، تبصره الفقهاء، صاحب حاشیه، فقه، اصول، علمای قرن سیزدهم، کتاب‌شناسی.

فهرست اجمالی تألیفات

ایشان آثار ارزشمندی از خود برجای گذاشته‌اند که عبارتند از:

۱. اجوبه المسائل

پاسخ‌های ایشان به سؤالات و استفتائات است که بر برخی از آنها به تفصیل جواب داده است.

۲. تبصرة الفقهاء

فقه استدلالی است که معظم مباحث کتاب طهارت و بحث اوقات نماز و قسمتی از کتاب زکات و قسمتی از بیع است و با تحقیق آقای سید صادق حسینی اشکوری چاپ شده است.

۳. تقریرات بحث فقه سید بحر العلوم

به صورت شرح بروافی است که ثمره درس سید بحر العلوم است.

۴. تعلیقه‌ای در بحث دوران امر بین اقل و اکثر که با تحقیق آقای حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی در دفتر ششم میراث حوزه اصفهان چاپ شده است.

این تعلیقه را در نقد استادش، سید محسن اعرجی بغدادی کاظمینی صاحب المحصول نگاشته است.

۵. رساله‌ای در عدم مفطرت تثن که با تحقیق جناب حجت الاسلام والمسلمین مجید هادی زاده در دفتر چهارم میراث حوزه اصفهان چاپ شده است.

علامه بزرگ شیخ محمدتقی بن محمد رحیم،^۱ مشهور به صاحب حاشیه مؤلف کتاب گرانسنگ هدایه المسترشدين فی شرح اصول معالم الدین است که پدر ایشان اهل ایوانکی بوده و خود ایشان نیز ظاهراً در همین مکان متولد شده و سپس به عتبات عزیمت نموده و نزد استادانی همچون وحید بهبهانی، علامه بحر العلوم، شیخ جعفر کاشف الغطاء، سید علی طباطبائی، سید محسن اعرجی کاظمی به تحصیل می‌پردازند و شاگردانی همچون صاحب روضات، میرزای شیرازی صاحب فتوا، شیخ محمد حسین صاحب فصول که برادر ایشان نیز است پرورش می‌دهند. محقق صاحب هدایه، سرسلسله یکی از خاندان‌های بزرگ علمی شیعه و صاحب تألیفات گرانقدری است از جمله: رساله صلاتیه، تبصرة الفقهاء و هدایه المسترشدين.^۲ صاحب روضات او را «افضل دانشمندان عصرش در فقه و اصول و بصیرترین آنها در معقول و منقول»^۳ می‌شمارد و شیخ آقابزرگ تهرانی او را یکی از رؤسای طایفه امامیه در قرن سیزدهم نام می‌برد که به درجه بالایی از علم و عمل دست یافت.^۴ اثر اصولی مهم ایشان حاشیه و شرح معالم است موسوم به هدایه المسترشدين که بارها نشر شده و اخیراً مؤسسه نشر اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم به طبع آن در سه جلد اقدام نموده است.

۱. در کتاب درآمدی به تاریخ علم اصول به اشتباه «عبدالرحیم» آمده است. رک به: علی پور، مهدی، درآمدی به تاریخ علم اصول، ص ۳۳۵.
۲. نجفی، هادی، قبیلای عالمان دین، ص ۱۳ تا ۲۸.
۳. خوانساری، سید محمد باقر، روضات الجنات، ج ۲، ص ۱۲۳.
۴. تهرانی، آقابزرگ، الکرام البرره، ص ۲۱۶.

۶. رساله‌ای در فساد شرط ضمن العقد لو ظهر المبيع مستحقاً للغير.

۷. رساله صلاتیه که با تحقیق حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی به چاپ رسیده است.

۸. هدایه المسترشدين که بارها چاپ شده است.^۵

معرفی تفصیلی آثاری که تاکنون به چاپ رسیده است

۱. رساله صلاتیه

آیت الله شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی از فقیهان و اصولیان نامدار امامیه در سده سیزدهم هجری است و غالباً او را به اثر معروف و مهم او، یعنی هدایه المسترشدين فی شرح اصول معالم الدین می‌شناسند، ولی آثار شایسته و درخور توجه دیگر ایشان نباید مغفول واقع شود. از جمله این آثار رساله صلاتیه مرحوم شیخ است که مشتمل بر کتاب طهارت و نماز است و به زبان فارسی بوده و رساله عملیه این فقیه نبیه است که با حواشی فرزندش آیت الله حاج شیخ محمدباقر همراه می‌باشد و ایشان احکام تقلید را هم بر این رساله افزوده‌اند و در اوائل آن حاشیه ذکر نموده‌اند و به همین دلیل شباهت با رساله‌های توضیح المسائل دارد.

جناب آقای شیخ هادی نجفی می‌نویسد: «مؤلف نامی را برای آن انتخاب نکرده است، لذا در برخی از کتب شرح حال و تراجم و کتابشناسی به نام‌های مختلف ضبط گردیده است».^۶

و در جای دیگری می‌نویسند: «آنچه از قرائن و شواهد و نسخ کتاب حاضر استفاده می‌شود، آن است که این کتاب رساله صلاتیه، همان کتاب عمل و فتوای مؤلف فقیه آن است. پس در ضمن تألیفات مؤلف، عناوین رساله صلاتیه و احکام نماز و رساله عملیه یا کتاب عمل و فتوا، برگشت به همین کتاب حاضر است و در ضمن یک عنوان باید تنظیم گردد».^۷

ایشان درباره نسخه‌های کتاب می‌نویسند: «کهن‌ترین نسخه موجود که تاکنون در اختیار بوده است، نسخه‌ای است از کتابخانه آیت الله روضاتی که تاریخ پایان کتابت آن به سال ۱۲۴۳ق، یعنی در زمان حیات مؤلف فقیه و پنج سال قبل از ارتحال ایشان به دیار باقی برمی‌گردد و پس از آن نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی است که در سال ۱۲۴۵، یعنی سه سال قبل از وفات مؤلف فقیه آن کتابت شده است و سوم نسخه کتابخانه مرحوم آیت الله سیدالعراقین است که کتابت آن در ذی القعدة الحرام ۱۲۴۶، یعنی دو سال قبل از وفات

۵. رک به: باقری سیانی، مهدی، «آینه پژوهش»، شماره ۱۰۷-۱۰۸، ص ۶۷.

۶. نجفی، هادی، مقدمه رساله صلاتیه، ص ۳۹.

۷. همان، ص ۲۲.

مؤلف فقیه آن کتابت شده است».^۸

این کتاب ارزشمند در سال ۱۳۸۳ش با تحقیق شایسته فاضل ارجمند جناب آقای حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی به چاپ رسیده است. در این اثر از پنج نسخه استفاده شده است^۹ و افزون بر این پنج نسخه از ۲۲۲ مأخذ و منبع استفاده شده که دلیل برگزیده شایان تحقیق مزبور است.

همچنین محقق ارجمند جناب آقای جویا جهانبخش در اثری با عنوان «رساله‌ای با بیش از پنج هزار فرع فقهی» به معرفی این اثر تحقیقی پرداخته‌اند.^{۱۰}

باید توجه شود که این کتاب صرفاً نقل فتوا نیست، بلکه در مواردی اشاره به ادله شده، مانند برخی کتب نیمه استدلالی مثل شرح لمعه شهیدین. همچنین در بسیاری مواردی مؤلف محترم اشاره به روایات دارند یا به بیان قول قدما یا مشهور بین فقهاء و یا اقوال آنان می‌پردازند که همین باعث می‌شود که کتاب در عین حال که قابل استفاده برای عموم متدینین است، برای فضلاء و مجتهدین نیز مفید و مستفاد باشد.^{۱۱}

همان طور که قبلاً تذکر داده شد، ظاهراً این رساله عملیه مشتمل بر احکام طهارت نیز بوده و با نام‌های مختلفی از جمله «کتاب عمل»^{۱۲} معرفی شده، ولی در علت نامگذاری آن به رساله صلاتیه جناب آقای حاج شیخ هادی نجفی می‌نویسند: «چون نسخه‌ای که از این کتاب در ضمن مجموعه‌ای در کتابخانه ملی ایران به شماره ۷۲۱ وجود دارد و در جلد دوم صفحه ۲۲۷ از فهرست معرفی شده است،^{۱۳} به همین جهت نام «رساله صلاتیه» با مشورت محقق ارجمند کتاب جناب آقای حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی و برخی از دوستان برای پشت جلد کتاب اختیار گردید».^{۱۴}

مؤلف این اثر می‌نویسد: «چون نماز از اهم عبادات و طاعات است، و قبول سایر طاعات و اعمال به مقتضای حدیث مشهور «اذا قبلت قبل ماسواها، و اذا ردت ردت ماسواها» منوط به قبول آن است، این رساله مختصراً در بیان مسائل احکام متعلقه به آن قرار داده و رعایت اختصار را در آن نموده تا اغلب ناس از آن منتفع گردند...».^{۱۵}

۸. همان، ص ۲۲.

۹. در فهرستواره دستنوشته‌های ایران (دنا) از این کتاب دو نسخه معرفی می‌شود: یکی به نام احکام نماز که همان نسخه کتابخانه آیت الله مرعشی است. (فهرست دنا، ج ۱، ص ۳۸۹) و دیگری با نام رساله صلاتیه که نسخه کتابخانه ملی است. (فهرست دنا، ج ۷، ص ۱۵۷).

۱۰. باقری سیانی، مهدی، مقدمه رساله صلاتیه، ص ۷۱.

۱۱. جهانبخش، جویا، «کتاب دین ماه»، شماره ۹۳ و ۹۴، ص ۲۹.

۱۲. برای مطالعه‌ی بیشتر رک به: رساله صلاتیه، مقدمه محقق.

۱۳. خوانساری، سیدمحمدباقر، روضات الجنات، ج ۲، ص ۱۲۴.

۱۴. از افادات محقق فاضل آقای رحیم قاسمی.

۱۵. نجفی، هادی، مقدمه رساله صلاتیه، ص ۳۹.

۱۶. رازی اصفهانی، محمدتقی، رساله صلاتیه، ص ۸۱.

استحباب اخفات آن است. و کیفیت استعاده، موافق مشهور بین الاصحاب «اعوذ بالله من الشیطان الرجیم» است، و از حضرت صادق (علیه السلام) به این لفظ مروی است که «اعوذ بالله السميع العليم من الشیطان الرجیم»^{۲۲}.

۲. تبصرة الفقهاء

کتاب گرانقدر تبصرة الفقهاء فقه استدلالی است و معظم اباحت کتاب الطهارة و بحث اوقات صلاة و قسمتی از کتاب الزکاة و قسمتی از کتاب البیع را دارد.^{۲۳}

علامه شیخ محمد رضا نجفی درباره آن آورده: «و هو فی الفقه کالهدایة فی الاصول»،^{۲۴} یعنی تبصرة الفقهاء در فقه مانند هدایة المسترشدين است در اصول.

بحمدالله در تاریخ ۱۴۲۷ق در سه مجلد به تعداد ۱۰۰۰ نسخه و با تحقیق جناب آقای سید صادق حسینی اشکوری به طبع رسیده است. در مقدمه این طبع به شش نسخه اشاره شده است^{۲۵} و از چهار نسخه در تصحیح این طبع استفاده شده.^{۲۶} در ابتدای کتاب قبیله عالمان دین مؤلف محترم می نگارد: «صورت نسخه خطی مؤلف و نسخه دیگری که از روی آن نوشته شده است در نزد نگارنده موجود است».^{۲۷}

جناب حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی درباره دوران آفرینش این اثر می آورد:

این اثر گرانسنگ ثمر و میوه قرن سیزدهم هجری است که یکی از درخشانترین دوران حوزه علمی کهن و پربرتک اصفهان می باشد، روزگاری که شهر اصفهان مجمع عالمان، دانشمندان و فرهیختگان بزرگی بوده که هر یک چنان ستاره ای فروزان در آسمان علم و فقاہت شیعه نورافشانی می نموده اند که با ذکر نام برخی از آنان این مقال را زینت می بخشیم: شخصیت ها و فرزاندانی چون حضرات آیات عظام سید محمد باقر موسوی شفتی (متوفای ۱۲۶۰ق) معروف به حجت الاسلام صاحب مطالع الانوار، حاج محمد ابراهیم کلباسی (متوفای ۱۲۶۱ق) صاحب اشارات الاصول، آقا محمد علی هزارجریبی (متوفای ۱۲۴۵ق) صاحب مخزن الأسرار الفقهیه، حاج محمد جعفر آباده ای (متوفای ۱۲۸۰ق) صاحب نقود المسائل، میر سید حسن مدرس (متوفای ۱۲۷۳ق) شارح مختصر النافع سید محمد شهبهانی (متوفای ۱۲۸۷ق) صاحب أنوار

فروع فقهی مذکور در این کتاب را بیش از پنج هزار تخمین زده اند که البته نشانگر امتیازی بزرگ و جامعیتی قابل تقدیر است.^{۱۷}

فرزند مؤلف مرحوم آیت الله حاج شیخ محمد باقر (۱۲۳۵-۱۳۰۱ق) که خود مردی فقیه و از شاگردان صاحب جواهر (متوفی ۱۲۶۶ق) و شیخ انصاری (متوفی ۱۲۸۱ق) نیز است و اعظامی چون سید ابوالقاسم حسینی دهکردی (۱۲۷۲-۱۳۵۳ق) و شیخ محمد حسین نائینی (۱۲۷۷-۱۳۵۵ق) و سید محمد کاظم طباطبایی یزدی (۱۲۴۷-۱۳۳۷ق) از شاگردان او محسوب می شوند، بر رساله بر حواشی تکمیلی و فتوایی نوشته است.

محمشی فقید خود می گوید: «نظر به این که احکام مسطوره در این رساله شریفه که از مرحوم آقای والد است، غالباً مطابق با فتوای این ضعیف است، اکتفا به آن نموده، در قلیلی از مسائل که محل اختلاف بود اشاره به آن نموده، در حواشی مسطور است و در بعضی مواضع اکتفا به ذکر احتیاط نموده».^{۱۸}

این رساله هم در اختیار مقلدان مرحوم شیخ محمد تقی بوده و هم در اختیار مقلدان فرزندش مرحوم شیخ محمد باقر نجفی.^{۱۹} بنا بر برگه ای هم که بر یکی از دست نوشته های کتاب قرار گرفته، مرحوم حاج شیخ جمال الدین نجفی اصفهانی (متوفی ۱۳۵۴ق)، فرزند شیخ محمد باقر نیز عمل بدین رساله را تجویز کرده بوده است.^{۲۰}

نثر فارسی این رساله و حواشی آن، نثر علمایی روزگار قاجار است که البته برای عموم نگارش یافته است و به طور کلی نثری است که امروز نیز قابل خواندن و فهم است و با توجه به همین سادگی و زودبایی و غنای محتوایی متن، مطالعه این رساله برای عموم طلاب و مبلغان و مسئله گویان بسیار نافع به نظر می رسد.^{۲۱}

این رساله در چاپ اول به تعداد ۱۰۰۰ نسخه با تحقیق جناب آقای حجت الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی و به همت دانشمند فرهیخته آیت الله حاج شیخ هادی نجفی از طرف کتابخانه آیت الله نجفی در تاریخ ۱۳۸۳ش به طبع رسیده است.

در آخر نمونه ای از فروع کتاب را ذکر می کنیم:

مستحب است که قبل از شروع به حمد، استعاده نماید. و بعضی از علما آن را واجب دانسته اند و آن ضعیف است. و محل استعاده در رکعت اول است، و مشهور بین اصحاب

۱۷. نجفی، هادی، مقدمه رساله صلاتیه، ص ۱۹ و جهان بخش، جويا، «کتاب دین ماه»، شماره ۹۳ و ۹۴، ص ۳۰.

۱۸. نجفی، محمد باقر، رساله صلاتیه، ص ۸۲ و جويا جهان بخش، همان، ص ۳۰.

۱۹. جهان بخش، جويا، «کتاب دین ماه»، شماره ۹۳ و ۹۴، ص ۳۰.

۲۰. باقری سیانی، مهدی، مقدمه رساله صلاتیه، ص ۲۱.

۲۱. جهان بخش، جويا، همان، ص ۳۰.

۲۲. اصفهانی رازی، محمد تقی، رساله صلاتیه، ص ۲۲۰ و ۲۲۱.

۲۳. نجفی، هادی، قبیله عالمان دین، ص ۲۲.

۲۴. نجفی، محمد رضا، اعلاط الروضات، ص ۱۰.

۲۵. رازی اصفهانی، محمد تقی، تبصرة الفقهاء، ص ۱۲.

۲۶. همان، ص ۱۳.

۲۷. نجفی، هادی، قبیله عالمان دین، ص ۲۲.

الریاض و ملا حسینعلی تویسرکانی (متوفای ۱۲۸۶ق) صاحب کشف الاسرار که پس از استاد خویش صاحب هدایه المسترشدين جانشین وی در کرسی تدریس بود.^{۲۸}

همچنین می‌نویسد: «دوران خلق این اثر بشکوه دوران بالندگی مؤلف فرزانه آن بوده است».^{۲۹}

مؤلف محقق آیت الله حاج شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی در این اثر به بیان برخی آراء رجالی خویش پرداخته، از جمله توثیق عثمان بن عیسی و محمد بن سنان و محمد بن خالد برقی و اسماعیل بن جابر.^{۳۰}

عمده مباحث تبصرة الفقهاء را مباحث طهارت به خود اختصاص داده. در قسمتی از این کتاب ایشان به بیان اصالة الطهارة پرداخته که یک قاعده فقهی مهم و مبتلی به متدینین است^{۳۱} که در مجموع کتاب طهارت حدود ۹۴۰ صفحه از این کتاب را به خود اختصاص داده و سپس به مباحث مربوط به اوقات نماز پرداخته‌اند که حدود ۱۲۰ صفحه از کتاب را به خود اختصاص داده است.

کتاب زکات نیز حدود ۳۲۰ صفحه از کتاب را فرا گرفته و در آخر کتاب البیع است که حدود ۱۰۰ صفحه از کتاب را به خود اختصاص داده است.

نکته‌ای از تبصرة الفقهاء

در بحث مکاسب مرحوم شیخ انصاری سخنی از بعض المعاصرین نقل می‌کنند که محققان مکاسب به قائل آن راه نیافته‌اند و آیت الله حاج شیخ هادی نجفی که از مدرسان محترم دروس خارج فقه و اصول حوزه علمیه اصفهان هستند، در مطالعات خویش آن را در تبصرة الفقهاء یافته‌اند و اینجانب را بر آن واقف نمودند.

سخن این است که در بیع فضولی بنا بر مسلک کشف آیا طرف اصیل حق تصرف در مالی که مورد معامله قرار داده است دارد یا نه؟ مرحوم شیخ از بعض المعاصرین نقل می‌کند قول به جواز تصرف را.

عبارت شیخ انصاری چنین است:

و اما علی القول بالكشف، فلا يجوز التصرف فيه، علی ما يستفاد من كلمات جماعة، كالعلامة والسيد العمیدی و المحقق الثانی و ظاهر غیرهم. وربما اعترض عليه بعدم المانع له من التصرف؛ لان مجرد احتمال انتقال المال عنه فی الواقع، لا یقدح فی السلطنة الثابتة له؛ و لذا صرح بعض المعاصرین بجواز التصرف مطلقاً. نعم، اذا حصلت الاجازة كسفت عن

بطلان كل تصرف منافٍ لانتقال المال الى المجیز، فیأخذ المال مع بقائه و بدله مع تلفه. قال: نعم لو علم باجازة المالك لم یجزله التصرف انتهى.^{۳۲}

و محققانی که به اخراج مصادر و اقوال مکاسب پرداخته‌اند، درباره قائل به این قول می‌نویسند: «لم نعر علیه»،^{۳۳} یعنی نیافتیم او را.

و حال آنکه این مطلب در کتاب البیع تبصرة الفقهاء موجود است و ایشان در چهارمین متمیم به این مطلب قائل شده‌اند و نوشته‌اند: «و الأظهر جواز تصرفاته فيه؛ أخذاً بمقتضى الأصل لعدم العلم بصحة العقد المانع من التصرف فيه؛ لدورانه بین الصحيح و الفاسد... نعم، لو علم بالفحوى اجازته له بعد ذلك لم یجزله التصرف فيه كما سنشیر الیه إن شاء الله».^{۳۴}

تلمیذ علامه شیخ محمدتقی، آیت الله شیرازی صاحب فتاوی تنباکو نیز این نظر را از ایشان نقل می‌کند.^{۳۵}

این مطلب بیانگر اهمیت نشر آثار ایشان است که اگر در دسترس محققین بود، اظهار ناتوانی از یافتن قولی در مکاسب که از مهم ترین کتب درسی حوزه علمیه شیعه است نمی‌کردند و همچنین نشانگر نظر داشتن و اهتمام فحول علمای امامیه، مانند شیخ انصاری و میرزای شیرازی به نظرات فقهی جناب شیخ محمدتقی است.

۳. رساله «شرب القلیان فی شهر رمضان»

مفطربودن یا نبودن استعمال دخانیات در روزه ماه مبارک رمضان از مسائل مورد بحث فقها است که اکنون نیز مورد بحث و مبتلا به است.

فقیه محقق و اصولی کبیر شیخ محمدتقی در این باره رساله‌ای مختصر تألیف نموده‌اند که به تحقیق جناب آقای مجید هادی زاده در دفتر چهارم میراث حوزه علمیه اصفهان به طبع رسیده است. جناب آقای رحیم قاسمی درباره این رساله نوشته: رساله‌ای است در دو صفحه که در رد یکی از معاصرین خود. گویا حاجی کلباسی. نگاشته است.

ایشان در این رساله قول به عدم منع از دخان را قوی، ولیکن مراعات احتیاط را مهم شمرده است.^{۳۶}

تاریخ اتمام این رساله در رجب ۱۲۵۸ ضبط شده است و محقق این رساله جناب آقای هادی زاده بر این نظر است که این رساله اولین رساله تصنیف شده در این موضوع است.^{۳۷} البته ظاهراً رساله حاجی

۳۲. انصاری، مرتضی، مکاسب، ج ۳، ص ۴۱۴.

۳۳. همان.

۳۴. رازی اصفهانی، محمدتقی، تبصرة الفقهاء، ج ۳، ص ۳۵۲.

۳۵. تقریرات آیت الله المجدد شیرازی، ج ۲، ص ۲۸۲.

۳۶. رازی اصفهانی، محمدتقی، رساله شرب القلیان، میراث حوزه اصفهان، دفتر چهارم، ص ۸۱.

۳۷. همان، ص ۷۲.

۲۸. باقری سیانی، مهدی، «آینه پژوهش»، شماره ۱۰۷-۱۰۸، ص ۶۶.

۲۹. همان، ص ۶۷.

۳۰. همان، ص ۶۸.

۳۱. رازی اصفهانی، محمدتقی، تبصرة الفقهاء، ج ۲، ص ۴۴۱.

شهرت اصولی ایشان و برادرشان جناب شیخ محمدحسین صاحب فصول چنان است که افکار اصولی آنان مورد نظر اعلام اصولی شیعه بوده و شاید همین سبب شده که برخی محققین و مؤلفین براین عقیده شوند که شهرت اصولی گری مرحوم شیخ محمدتقی باعث کمتر دیده شدن فقاقت و مهارت فقهی ایشان و آثار فقهی ایشان شده است.

در رابطه با معرفی کتاب هدایة المسترشدين می توان به مقدمه ای که آیت الله شیخ مهدی مجد الاسلام نجفی بر هدایة المسترشدين نوشته اند اشاره نمود. در این مقدمه که حدود ۲۵ صفحه است، با شیوایی و تحقیق قابل تقدیر به بیان جایگاه هدایة المسترشدين و نظرات اصولی مؤلف آن در نزد فقها و اصولیان زبانزد مانند شیخ اعظم انصاری و مجدد شیرازی و محقق خراسانی و محقق نائینی و محقق عراقی و محقق اصفهانی و مؤسس حائری و آیت الله العظمی بروجردی و امام خمینی پرداخته اند.^{۳۲}

همچنین محقق گرامی جناب آقای سید محمد رضا جلالی در مجله آینه پژوهش شماره ۶۳ (مرداد و شهریور ۱۳۷۹ ش) به معرفی هدایة المسترشدين و مؤلف آن پرداخته اند.

محقق گرانقدر شیعه صاحب روضات الجنات درباره استاد خویش صاحب هدایة می نویسد: «ایشان افضل اهل عصر خود در فقه و اصول بود و دارای مراتب بالای علوم عقلی و نقلی بود».^{۳۳}

علامه شیخ آقابزرگ تهرانی کتاب شناس بزرگ شیعه درباره هدایة المسترشدين می نویسد: «این کتاب مورد قبول و تحسین اکابر و فحول محققین و اعلام واقع شد تا حدی که ایشان را تا این عصر به خاندان صاحب حاشیه می شناسند، به طوری که اگر کلمه «حاشیه» اطلاق شود، به غیر از این کتاب به ذهن تبادر نمی کند. برای درک احاطه ایشان و تبصره و تحقیق در علم اصول این کتاب کفایت می کند، چون حاوی تحقیقات عالیه ای است که بسیاری از نوشته های مهم از آنها خالی است».^{۳۴}

جناب آقای سید محمد رضا جلالی درباره این کتاب نوشته اند:

این کتاب شرحی است مفصل و مبسوط و مستدل بر کتاب بلند آوازه معالم الدین فی اصول الدین. کتاب «معالم» از مشهورترین کتاب های اصولی درسی است که در مرحله سطح طلاب آن را فرا می گیرند. مؤلف او شیخ حسن بن زین الدین (متوفای ۱۰۱۱ هـ) است که بر اثر درسی بودن، شرح ها و حاشیه های زیادی دارد، و این حاشیه از پدیده ترین و

کلباسی قبل از این رساله نوشته شده بوده است. همچنین ایشان می نویسند: «تها دستنوشته آن هم اکنون در نجف اشرف قرار دارد و دوست فاضل جناب حجت الاسلام شیخ محمد کرباسی. دامت برکاته. تصویر آن را رهاوردمان کرد».^{۳۵}

قابل توجه که رساله حرمة الغلیان فی شهر رمضان حاجی کلباسی و رساله عدم مفترية التتن صاحب هدایه در سال ۱۳۹۱ هجری شمسی توسط کنگره حاجی کلباسی در کتاب سه رساله در فقه و اصول با تحقیق جناب آقای محمد کلباسی چاپ شده است. البته رساله حاجی کلباسی با تحقیقی از جناب آقای حیدر کلباسی را قبلا مشاهده کرده ام.

علامه شیخ محمدتقی در بخشی از این رساله در رابطه با «قلیان کشیدن» چنین آورده است:

آنچه به نظر قاصر می رسد، عدم منع از آن است؛ اما:

[۱] چون دلیل واضحی بر منع به نظر نمی آید،

[۲] دعوی اندراج آن در اکل و شرب بی وجه است،

[۳] و اشتمال آن بر اجزا صغار... باعث منع نمی توان شد...^{۳۶}

ایشان همچنین روایت موثقه ای نقل می فرمایند از حضرت علی بن موسی الرضا (علیه آلاف التحية والثناء) مبنی بر جواز دخول دود و غبار در حلق که محقق محترم آن را در پاورقی آورده و روایت چنین است:

«عن الرضا عليه السلام قال: سألته عن الصائم يتدخن بعود أو بغیر ذلك، فتدخل الذخنة فی حلقه فقال: جائز لا بأس به. قال: وسألته عن الصائم يدخل الغبار فی حلقه؟ قال: لا بأس».^{۳۷}

و ایشان روایت منع دخول غبار در حلق^{۳۸} را ضعیفه معلوله می دانند.

۴. هدایة المسترشدين

کتاب گرانسنگ و قیم هدایة المسترشدين کتابی است که در نزاع اخباری و اصولی مرحوم شیخ محمدتقی را در صفت مدافعین از عقل گرایی شیعه و مبارزین اصولی قرار می دهد.

مرحوم محمد باقر وحید بهبهانی که در قرن سیزدهم چون سدی محکم در برابر هجوم اخباریون ایستادگی کرد، توانست با پرورش شاگردانی همچون شیخ محمدتقی ادامه دهنده راه سلف صالح در تدوین و اهتمام به دانش اصول فقه باشد و با ورود ایشان به اصفهان و تدوین هدایة المسترشدين بنیان های عقل گرایی و اصولی گری در اصفهان مستحکم شده است.

۳۸. همان، ص ۷۱.

۳۹. همان، ص ۷۹.

۴۰. عاملی، حر، وسائل الشیعة، ج ۱، ص ۶۹، ح ۱۲۸۵۱.

۴۱. همان، ح ۱۲۸۵۰.

۳۲. رازی اصفهانی، محمدتقی، هدایة المسترشدين، ج ۱، صفحات ۵ تا ۳۱.

۳۳. خوانساری، سید محمد باقر، علماء الأسرة، ص ۱۸۰.

۳۴. آقابزرگ تهرانی، الکرام البرره، ج ۱، ص ۲۱۶.

می‌گیرد) و صاحب هدایه المسترشدين نیز برخی از مبانی استاد خود را نقد نموده و آن را به صورت تعلیقه در کنار نوشته استاد می‌نویسد.

مکان آفرینش این اثر نجف اشرف است و تاریخ به انجام رسیدن آن حدود سال ۱۲۱۵ ق یا قبل از آن می‌باشد.^{۴۸}

اصل نسخه این رساله در کتابخانه مرحوم آیت‌الله شیخ هادی کاشف‌الغطاء (۱۲۸۹-۱۳۶۱ ق) و اینک در نجف اشرف و نزد نواده ایشان جناب حجت‌الاسلام دکتر عباس کاشف‌الغطاء نگهداری می‌شود و با پیگیری جناب حاج شیخ هادی نجفی در اختیار محقق این اثر قرار گرفته است.^{۴۹}

عبارتی از مرحوم شیخ محمد تقی در این تعلیقه:

مع انه يمكن ان يدعى في أن الشرط وإن كان في حد ذاته خارجاً إلا أن الاشتراط به داخل فهو كالجاء الإضافي أعني كالبصر بالنسبة الى العمى فإن التقييد داخل في مفهوم العمى وان كان القيد خارجاً قلنا فيه تأمل لانه لا يعد جزءاً عرفاً فتأمل...^{۵۰}

و این عبارتی است که در آن مرحوم شیخ خواسته‌اند تفاوت بین جزء و شرط را متذکر شوند.

۶. تجزی در اجتهاد

این اثر با تحقیق جناب آقای سید محمد رضا شفتی، در مجموعه مقالات علامه محمد تقی ایوان‌کی به سال ۱۳۹۲ به چاپ رسیده است. این اثر دو سؤال و جواب است که به خط برادر صاحب روضات مرحوم حاج میر سید محمد چهارسوقی (متوفی ۱۲۹۳) ضمن مجموعه‌ای در کتابخانه مرحوم آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی نگهداری می‌شود.

قسمتی از جواب علامه صاحب هدایه چنین است: «قول به جواز تجزی در اجتهاد خالی از قوت نیست؛ چه مفروض در متجزی آن است که مدارک مسئله را تحصیل نموده و قوه استنباط و فهم آنها را حاصل کرده است».^{۵۱}

آثار و مقالات چاپ شده در همایش علامه ایوان‌کی ای (صاحب هدایه المسترشدين)

۱. ایوان‌کی، ری، اصفهان	استاد محمد مه‌ربار
۲. مقدمه هدایه المسترشدين	آیت‌الله حاج شیخ مهدی مجد الإسلام نجفی / ترجمه محمود نعمتی

۴۸. مهدی باقری سیانی، میراث حوزه اصفهان، دفتر ششم، ص ۴۰۸.

۴۹. همان، ص ۴۱۲.

۵۰. همان، ص ۴۲۲.

۵۱. مجموعه مقالات همایش علامه ایوان‌کی، ص ۱۶۴.

استوارترین آنها است که همواره مورد مراجعه بوده است نه تنها مبتدیان، بلکه علما و محققین نیز بدان مراجعه می‌کرده‌اند.^{۴۵}

جناب شیخ محمد تهرانی پسرخواهر شیخ محمد تقی و داماد او را اول کسی دانسته‌اند که کتاب هدایه المسترشدين را جمع‌آوری نموده و تصحیح نموده و بر آن تعلیقه زده است.^{۴۶}

همچنین وجود نسخ خطی فراوان دلیل بر اهتمام طلاب به این کتاب است و نسخه‌های خطی متعددی در کتابخانه‌های مختلف شناسایی شده است.^{۴۷}

۵. تعلیقه‌ای در اقل و اکثر ارتباطی

این تعلیقه در دفتر ششم میراث حوزه اصفهان با تحقیق شایسته جناب آقای حجة الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی به طبع رسیده است.

فقیه عالی‌قدر جهان تشیع سید جواد عاملی صاحب مفتاح الكرامة رساله‌ای گردآورده مشتمل بر نظرات سه تن از بزرگان عصر یعنی سید محسن اعرجی کاظمینی و شیخ جعفر کاشف‌الغطاء و شیخ محمد تقی رازی نجفی اصفهانی.

جناب حجت‌الاسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی درباره این اثر آورده است:

ظاهراً فردی از محقق اعرجی راجع به یکی از عبارات اصولی وی - الشغل اليقيني يستدعي البراءة اليقينية - پرسش می‌کند و وی در پاسخ، قسمت اول این رساله را می‌نویسد. این نوشته را سید جواد عاملی می‌بیند و آن را بر دیگر استاد خویش شیخ جعفر کاشف‌الغطاء عرضه می‌دارد. مرحوم کاشف‌الغطاء برخی از نظرات سید اعرجی را نقد نموده و جواب آن را به صورت مکتوب در اختیار سید عاملی قرار می‌دهد. سید عاملی نقد شیخ جعفر را بر سید اعرجی عرضه می‌نماید و سید نیز در جواب از مبانی خود دفاع و نقد شیخ جعفر را پاسخ می‌گوید. برای بار دوم جواب و نقد سید محسن توسط سید عاملی بر شیخ جعفر عرضه می‌گردد. شیخ جعفر نقد دوم سید محسن را مجدداً پاسخ می‌گوید. این پاسخ به دست سید محسن می‌رسد و برای بار سوم وی از خود دفاع می‌نماید، ولی این پاسخ به دست شیخ جعفر نمی‌رسد.

از سوی دیگر نوشته اول سید اعرجی را شیخ محمد تقی رازی می‌بیند (و شاید به واسطه سید جواد عاملی در اختیار وی قرار

۴۵. سید محمد رضا جلالی، همان.

۴۶. مهدی نجفی، همان، ص ۱۱.

۴۷. مهدی نجفی، همان، ص ۱۰، سید محمد رضا جلالی، همان، ص ۷۸.

۲۰. اهمیت و ویژگی های فقه امامیه در عصر رازی و جایگاه وی در این حوزه	دکتر سید احمد عقیلی
۲۱. نسخه شناسی و کتاب شناسی آثار علامه شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی	پژوهشگر محترم سید مهدی شیخ اسلامی
۲۲. بررسی گوشه هایی از احوال و آثار دو فقیه معاصر	محقق گرامی سید محمد رضا شفتی
۲۳. معنویت خاندان شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی	فاضل محترم محمد علی نجفی
۲۴. مروری اجمالی بر معماری تکیه شیخ محمدتقی رازی صاحب حاشیه	پژوهشگر محترم مهدی نجار اعرابی

کتابنامه

- انصاری، مرتضی؛ مکاسب؛ قم: دارالفکر.
- باقری سیانی، مهدی، «یک نکته از هزاران»، آینه پژوهش، شماره ۱۰۷-۱۰۸، آذر و اسفند ۱۳۸۶.
- تهرانی، آقابزرگ؛ الکرام البرره؛ مشهد: دارالمرتضی، ۱۴۰۴ق.
- جلالی، سید محمد رضا؛ «هدایه المسترشدين و مؤلف آن»؛ آینه پژوهش، شماره ۶۳، مرداد و شهریور ۱۳۷۶.
- جهانبخش، جویا؛ «رساله ای با بیش از ۵۰۰۰ فرع فقهی»؛ کتاب دین ماه، شماره ۹۴ و ۹۳، تیر و مرداد ۱۳۸۴.
- خوانساری، سید محمد باقر؛ روضات الجنات؛ قم: اسماعیلیان، ۱۳۹۰ق.
- _____، علماء الأسرة.
- شیرازی، سید محمد حسن؛ تقریرات آیت الله المجدد الشیرازی.
- عاملی، حر؛ وسائل الشیعة؛ بیروت: آل البيت عليهم السلام.
- علی پور، مهدی؛ درآمدی به تاریخ علم اصول؛ قم: مرکز جهانی علوم اسلامی، ۱۳۸۲.
- درایتی، مصطفی؛ فهرست دناه تهران؛ مرکز اسناد و کتابخانه مجلس شورای اسلامی، ۱۳۱۹.
- مجموعه مقالات همایش علامه ایوان کی؛ به کوشش مجتبی نورمحمدی؛ گرمسار؛ ابواب معرفت، ۱۳۵۰.
- نجفی اصفهانی، محمدتقی، تبصرة الفقهاء؛ تحقیق سید صادق حسینی اشکوری؛ قم: مجمع الذخائر، ۱۴۲۷ق.
- _____، رساله شرب القلیان؛ تحقیق: مجید هادی زاده؛ میراث حوزه اصفهان، دفتر چهارم، ۱۳۸۶.
- _____، رساله صلاتیه؛ تحقیق: مهدی باقری سیانی؛ قم: ذوی القربی، ۱۳۸۳.
- _____، هدایه المسترشدين، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۲۰ق.
- _____، تعلیقه اقل و اکثر، تحقیق: مهدی باقری سیانی، میراث حوزه اصفهان، دفتر ششم، سال ۱۳۸۹.
- نجفی، هادی؛ قبیله عالمان دین؛ قم: عسکریه، ۱۴۲۳ق.
- نجفی، محمد رضا، اعلاط الروضات.

۳. آثار خیریه و باقیات الصالحات خاندان شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی	محقق خبیر سید مصلح الدین مهدوی
۴. مؤلف رساله ای در صفات مؤمن و شرایط ایمان اعتقادی و عملی	آیت الله سید محمد علی روضاتی
۵. جرعه ای از دریا	آیت الله العظمی سید موسی شبیری زنجانی مدظله
۶. هدایه المسترشدين و مؤلف آن	آیت الله سید محمد رضا جلالی
۷. مقدمه تبصرة الفقهاء	آیت الله حاج شیخ هادی نجفی / ترجمه محقق گرانقدر محمود نعمتی
۸. تراجم اعلام بیت الشیخ محمدتقی	الإمام الشیخ محمد حسین کاشف الغطاء / تحقیق: حجة الإسلام والمسلمین شیخ محمد کرباسی
۹. آیت الله العظمی الشیخ محمدتقی الإصفهانی النجفی من أعلام الحوزة العلمية النجفية	العلامة الدكتور السيد محمد بحر العلوم
۱۰. تجزی در اجتهاد	علامه شیخ محمدتقی رازی نجفی اصفهانی / تحقیق: سید محمد رضا شفتی
۱۱. تشرفات آیات عظام نجفی اصفهانی	حجة الإسلام والمسلمین استاد حاج شیخ علی اکبر مهدی پور
۱۲. از ایوان کیف تا ایوان نجف	حجة الإسلام والمسلمین استاد حاج شیخ علی اکبر مهدی پور
۱۳. فقه صاحب هدایه المسترشدين	حجة الإسلام والمسلمین استاد حاج سید مهدی حائری قزوینی
۱۴. رساله ای با بیش از پنج هزار فرع فقهی	محقق گرامی جویا جهانبخش
۱۵. یک نکته از هزاران معرفی کتاب تبصرة الفقهاء و مؤلف آن	حجة الإسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی
۱۶. شرح هدایه المسترشدين و مؤلف آن	حجة الإسلام والمسلمین مهدی باقری سیانی
۱۷. سیری اجمالی در برخی آثار فقهی و اصولی علامه محمدتقی رازی نجفی اصفهانی	حسین حلبیان
۱۸. نگاهی به دو اثر اصولی معالم الدین و هدایه المسترشدين	حسین حلبیان
۱۹. عیار نقد بررسی دلیل عقلی صاحب الهدایه بر حجیت خبر واحد و نقود آن	آیت الله حاج شیخ هادی نجفی